

वस्तु व सेवां कराच्या बदलांची प्रवृत्ती एक अभ्यास

(Goods and Service Tax-GST)

प्रा. डॉ. शिंदे संग्राम रामचंद्र

अर्थशास्त्र विभाग, कला व वाणिज्य महाविद्यालय, पुसेगाव ता. खटाव जि. सातारा

Article Info

Volume 3, Issue 6

Page Number : 184-191

Publication Issue :

November-December-2020

Article History

Accepted : 10 Dec 2020

Published : 30 Dec 2020

प्रस्तावना:

“एक देश एक कर” हे उद्दिष्टे साध्य करण्यासाठी आणि अप्रत्यक्ष कर प्रणालीमध्ये समानता आणण्यासाठी जी. एस. टी. कर प्रणाली भारतात लागू केली. वेगवेगळ्या राज्यात वेगवेगळे मूल्यवर्धित कर कायदे, करांचे वेगवेगळे दर यामुळे वस्तूंच्या किंमतीत फरक पडत होता तो या करांमुळे कमी झाला. अनेक अप्रत्यक्ष करांऐवजी एकच अप्रत्यक्ष कर असल्यास उत्पादन खर्च कमी होऊन किंमती कमी होऊ शकतात असे मानले जाते. त्याचा फायदा ग्राहकांना होऊ शकतो. याशिवाय अप्रत्यक्ष कर पद्धत वेगवेगळ्या राज्यात वेगवेगळी असल्यामुळे व्यापाऱ्यास व्यापार करणे नुकसानकारक होऊ शकते. जी. एस. टी. मुळे हा अडथळा दूर होऊन देशांतर्गत आंतरराज्यीय व्यापार वाढीला एक प्रकारे चालनाच मिळू शकेल. हा एक मोठं आशावाद यातून निर्माण झाला आणि त्यामुळे हा कर प्रत्यक्षात आला.

मुख्यशब्दाः- एक देश एक कर, अप्रत्यक्ष कर प्रणाली, मूल्यवर्धित कर कायदे, व्यापार सुलभता, देशांतर्गत आंतरराज्यीय व्यापार

वस्तू व सेवा कर लागू करणारा फ्रांस हा जगातील पहिला देश आहे. फ्रांसने १९५४ मध्ये हा कर लागू केला. त्यानंतर जगातील जवळजवळ १६० देशांनी अशा स्वरूपाची कर प्रणाली लागू केली. युनायटेड किंगडम, ऑस्ट्रेलिया, सिंगापूर, कॅनडा, इटली इ. देशांनी ही करप्रणाली स्वीकारली आहे. वस्तू व सेवा कर ही एक मूल्य वृद्धी कर प्रणाली असून ती देशांतर्गत विकल्या जाणाऱ्या वस्तू व सेवांवर आकारली जाते. ज्या ग्राहकांकडून वस्तू व सेवा खरेदी केल्या जातात त्यावर तो ग्राहक हा कर देतो आणि विक्रेत्याकडून तो कर सरकारला पाठवले जातो.

- उद्दिष्टे:
1. वस्तू व सेवा कराची संकल्पना समजावून सांगणे
 2. वस्तू व सेवा करांच्या बदलांची प्रवृत्ती समजून घेणे
 3. वस्तू व सेवा कराचे गुण दोष याचाही अभ्यास करणे
 ४. वस्तू व सेवा करांच्या संकलनाचे विभागानुसार विश्लेषण करणे

गृहितके:

१. या करामुळे शासनाच्या महसुलात वाढ झाली.
२. जीएसटीमुळे भाववाढ झाली.

संशोधन पद्धती:

प्रस्तुत संशोधन पूर्णतः दुय्यम साधनावर अवलंबून असून जीएसटी बाबत शासनाकडून जी माहिती प्रकाशित केली गेली त्या माहितीच्या आधारावर पूर्ण केले आहे. यासाठी २०१८ ते २०२० या तीन वर्षातील माहितीचा आधार घेतलेला आहे.

भारतात या कराची अंमलबजावणी

सर्वप्रथम १९८६ मध्ये विश्वनाथ प्रतापसिंह यांनी अप्रत्यक्ष कर प्रणालीमध्ये सुधारणा करण्यासाठी सुधारित मूल्यवर्धित कर सुरू केले. त्यानंतर देशात अप्रत्यक्ष कराच्या एकसमान पद्धतीकरिता वस्तू व सेवा कर प्रणाली सुरू करण्याचा निर्णय केंद्र व राज्य सरकारांनी एकमताने घेतला. जी.एस. टी. ही नवीन कर प्रणाली संपूर्ण देशात राबविण्यासाठी संविधानात दुरुस्ती विधेयक मंजूर करणे गरजेचे होते. त्यासंबंधीचे विधेयक लोकसभेत मांडून १२२ वी घटना दुरुस्ती करून ८ ऑगस्ट २०१६ रोजी संविधान सुधारणा विधेयक दुरुस्तीसह संमत करून वस्तू व सेवा कर भारतात १ जुलै २०१७ पासून लागू केला. तेव्हापासून भारतात एकसमान करप्रणाली म्हणून वस्तू व सेवा कर एकच अप्रत्यक्ष कर लागू झाला.

वस्तु व सेवा कर म्हणजे काय?

वस्तू व सेवा कर (Goods and Service Tax-GST) हा एक अप्रत्यक्ष कर आहे. जो वस्तू व सेवांच्या किंमतीत समाविष्ट असतो. हा कर केंद्र आणि राज्य सरकारद्वारे वस्तू व सेवांवर एकत्रितपणे अकारला जातो. या करात देशातील एकूण १७ अप्रत्यक्ष कर समाविष्ट करण्यात आले आहेत. हा कर लागू झाल्यामुळे संपूर्ण देश एकीकृत बाजारामध्ये रूपांतरित झालेला आहे असे मानले जाते. वस्तु व सेवांच्या किंमती आणि दर्जा यावरून खरेदी करणाऱ्यांना हा कर भरावा लागतो. या कर भरण्याचे पाच टप्पे पुढीलप्रमाणे सांगता येतील. ०%, ५%, १२%, १८% आणि २८% यानुसार जीएसटीची आकारणी केली जाते.

वैशिष्ट्ये:

जीएसटीची प्रमुख वैशिष्ट्ये खालील प्रमाणे: जीएसटी चा अर्थ अधिक सोप्या पद्धतीने समजावून घेण्यासाठी खालीलप्रमाणे काही वैशिष्ट्ये अभ्यासने गरजेचे आहे.

१. वस्तूंच्या व सेवांच्या खरेदी विक्रीच्या व्यवहारावर हा कर लावला जाईल.

२. वस्तूंच्या व सेवांच्या किंमती व दर्जावर या करांचे दर आकरले जातील आणि तो वस्तू व सेवांच्या किंमतीत समाविष्ट असतो.
३. संपूर्ण देशात वस्तू व सेवा कर हा एकच अप्रत्यक्ष कर असेल
४. वस्तू व सेवा कराचे संपूर्ण व्यवहार हे इलेक्ट्रॉनिक प्रणालीद्वारे केले जातील.
५. चलन जनरेशनसाठी सिंगल पॉइंट इंटरफेस
६. कर संकलन करण्यासाठी पूर्णपणे ऑनलाइन देय पद्धतीचा वापर केला जाईल.
७. या कर प्रणालीसाठी सामान्य चलन असेल.

प्रकार:

आयजीएसटी (IGST)

आयजीएसटी कर संकलन केंद्र सरकारच्या अखत्यारीत येतो. हा कर केंद्र सरकार गोळा करते, परंतु नंतर ते राज्यांमध्ये हस्तांतरित करते. उदा. एकात्मिक वस्तू व सेवा कर (IGST) जेव्हा एखादी वस्तू किंवा सेवा एका राज्यातून दुसऱ्या राज्यात पुरविली जाते तेव्हा आयजीएसटी (IGST) लागू होतो. उदा. महाराष्ट्र आणि गुजरात.

एसजीएसटी (SGST)

एखादी वस्तू किंवा सेवांचा राज्यांतर्गत होणाऱ्या व्यवहारावर हा कर लावला जातो. हा कर राज्य सरकारद्वारे लावला जातो आणि त्याचे वाटप केंद्र आणि राज्य सरकारांमध्ये समान पद्धतीने होते. उदा. महाराष्ट्रात होणारा व्यवहार.

सीजीएसटी (CGST)

केंद्र सरकारद्वारे राज्यांतर्गत विकल्या जाणाऱ्या वस्तूवर हा कर आकारला जातो. जसे एका राज्यात वस्तूची खरेदी केल्यानंतर त्याच राज्यात विकल्या जाणाऱ्या वस्तू किंवा सेवांवर हा कर लावला जातो. जेव्हा एखादा दुकानदार तुमच्याकडून एसजीएसटी शुल्क आकारतो, त्याच वेळी तो तुम्हाला सीजीएसटी देखील आकारतो. जमा झालेल्या कर रकमेतून केंद्र सरकार राज्य सरकारला या करांचे समान पद्धतीने वाटप करते. समजा एखाद्या वस्तूवरील कराचा दर हा २८ टक्के आहे. तर त्यातील १४ टक्के कर हा एसजीएसटी आणि १४ टक्के कर सीजीएसटी म्हणून आकारला जातो. तो कर केंद्र सरकारकडे जातो.

यूटीजीएसटी (UTGST)

हा कर वसूल करण्याचा अधिकार केवळ केंद्रशासित प्रदेशांना आहे. म्हणजेच ज्याप्रकारे राज्य सरकार एसजीएसटी गोळा करते. तसेच केंद्रशासित प्रदेश यूटीजीएसटी गोळा करते.

वस्तु व सेवा कराचे संकलन-प्रवृत्ती

मार्च २०२० मध्ये जमा झालेला एकूण GST महसूल रु. ९७,५९७ कोटी ज्यापैकी CGST रु.१९,१८३ कोटी,SGST रु.२५,६०१ कोटी ,IGST रु.४४,५०८ कोटी आणि उपकर रु. ८,३०६ कोटी.मार्च २०२०मध्ये देशांतर्गत व्यवहारातून GST महसुलात मार्च, २०१९ महिन्यातील महसुलाच्या तुलनेत ४% ची घट दिसून आली आहे. वस्तूंच्या आयातीतून गोळा केलेला GST विचारात घेता, मार्च २०२० मधील एकूण महसुलात देखील वाढ झाली आहे.

मार्च, २०१९ मधील महसुलाच्या तुलनेत ८% ने घट झाली. या महिन्यात, वस्तूंच्या आयातीवरील GST ने मार्च, २०१९ च्या तुलनेत (-) २३% ची नकारात्मक वाढ दर्शविली आहे.

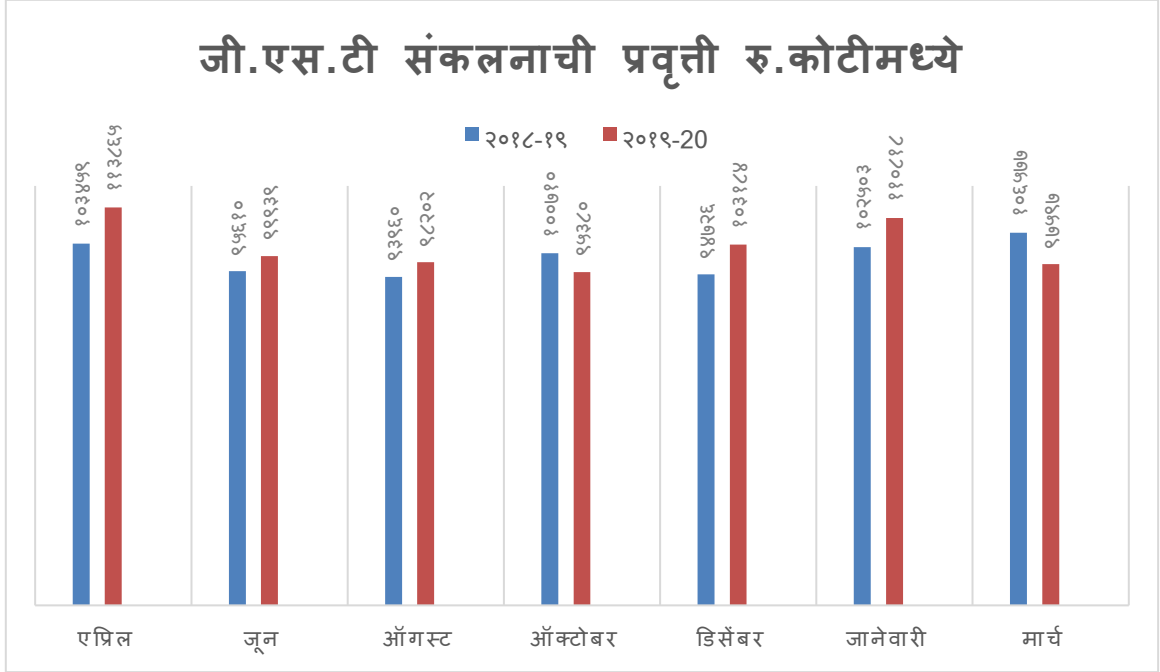
आर्थिक वर्ष २०१९-२० मध्ये देशांतर्गत व्यवहारात GST मागील वर्षातील महसुलाच्या तुलनेत ८% ने वाढ झालेली आहे. या वर्षात वस्तूंच्या आयातीवरील जीएसटी गेल्या वर्षीच्या तुलनेत ८% नी कमी झाला. तात्पर्य, GST महसूल गेल्या वर्षीच्या GST महसुलाच्या तुलनेत ४% वाढला.

प्रत्येक राज्यात गोळा केलेल्या GST ची राज्यवार प्रवृत्ती:

अ. क्र.	राज्य	२०१८-१९	२०१९-२०	वाढ
१	जम्मू आणि काश्मीर	३७९२	४०१०	६%
२	पंजाब	१३९७९	१५२३५	९%
४	हरियाणा	५५२३३	५९५६०	८%
५	दिल्ली	३९८४५	४४१६१	११%
६	उत्तर प्रदेश	६१३३७	६५२८१	६%
७	केरळ	१६३४३	१९२३४	१८%
८	तमिळनाडू	७०५६२	७४४३०	५%
९	महाराष्ट्र	१७०२८९	१८५९१७	९%
१०	गुजरात	७३४४०	७८९२३	७%
११	आंध्रप्रदेश	२५३३१	२७१०८	७%
१२	बिहार	१०७५५	१२६४०	१८%
१३	नागालँड	२२७	३१७	४०%

Source: Press Information Bureau, Ministry of Finance, Posted On: 01 JAN 2020 3:43PM by PIB Delhi,

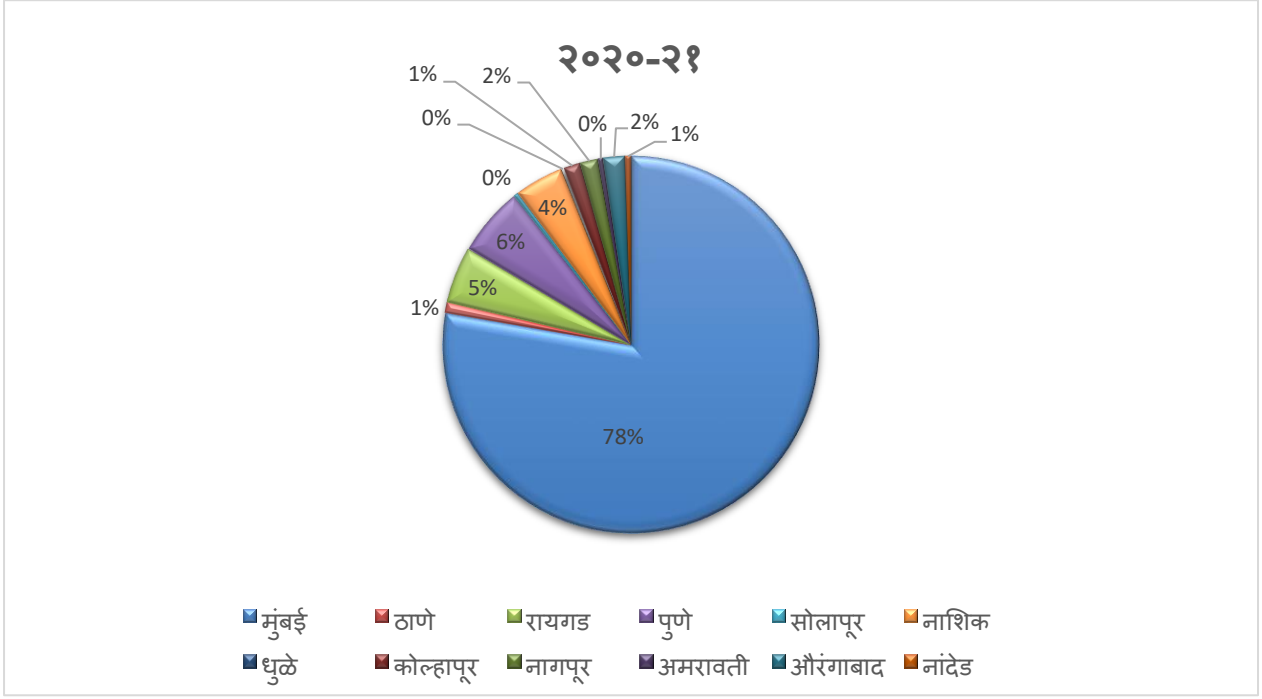
वरील तक्तातील आकडेवारीवरून असे दिसून येते की, भारतातील विविध राज्यातून वस्तू व सेवा करापासून मिळणारे उत्पन्न सन २०१८-१९ आणि २०१९-२० या दोन वर्षात वाढले आहे. तसेच भारतातील एकूण राज्यातून मिळणाऱ्या एकूण उत्पन्नात महाराष्ट्राचा सर्वाधिक हिस्सा आहे.

<https://pib.gov.in/PressReleaseIframePage.aspx?PRID=1609>

वरील स्तंभालेखात २०१८-१९ आणि २०१९-२० या वर्षात जी. एस. टी. पासून मिळालेल्या उत्पन्नाचे विश्लेषण केलेले आहे.

डिसेंबर २०२० मध्ये एकूण GST महसूल ₹ १,१५,१७४ कोटी आहे ज्यात CGST ₹ २१,३६५ कोटी आहे , SGST ₹ २७,८०४ कोटी आहे , IGST ₹ ५७,४२६ कोटी आहे. महाराष्ट्रातील जी. एस. टी. च्या संकलनाचे विभागानुसार विश्लेषण केल्यास असे दिसून येते की, मुंबई विभागातून सर्वाधिक जी. एस. टी. मिळतो. खालील पाय चार्टवरून दिसून येते.

Department of Goods and Services Tax, Government of Maharashtra, 2020-21

वरील पायचार्टमध्ये महाराष्ट्रात वस्तू व सेवा करांपासून मिळालेल्या एकूण उत्पन्नाचे विभागानुसार विश्लेषण केलेले आहे. वरील आकडेवारीवरून असे दिसून येते की, मुंबई विभागातून वस्तू व सेवा करांपासून मिळणारे उत्पन्न सर्वाधिक म्हणजे ७८ % आहे. तर इतर विभागातून मिळणारे उत्पन्न तुलनेने (२२%) कमी आहे.

केंद्र सरकारनं महाराष्ट्रातील शेतकऱ्यांचे उत्पन्न दुप्पट करण्यासाठी केंद्र सरकारने 2020-21 मध्ये 12 वेगवेगळ्या योजनांच्या माध्यमातून एकूण 1,149.10 कोटी रुपयांचे वाटप केले

जी. एस. टी. चे गुण :

१. एक देश एक कर प्रणाली :

जी. एस. टी. हा भारतात लागू केल्यामुळे आता अप्रत्यक्ष कराच्या बाबतीत एकच कर व त्याचे दर एकच असल्यामुळे पूर्वी अनेक अप्रत्यक्ष कर असल्यामुळे ज्या समस्या निर्माण होत होत्या त्या आता कमी झालेल्या आहेत.

२. कर चुकवता येत नाही:

या कराची व्याप्ती मोठी असल्यामुळे देशातील संपूर्ण जनता या करात येते. म्हणजे जो कोणी वस्तू व सेवा खरेदी करेल त्याला नियमानुसार कर द्यावाच लागतो. कर चुकवता येत नाही. तसेच व्यापारी किंवा व्यावसायिक यांनाही हा कर बुडवता येत नाही. कारण ही प्रणाली संपूर्णपणे ऑनलाइन झाल्यामुळे जो कोणी कर बुडवण्याचा प्रयत्न झाला तर त्यांची माहिती लगेच शासनाला मिळते आणि त्यांच्यावर कार्यवाहीपण केली जाऊ शकते.

३. उत्पादकता:

या करात उत्पादकता हा गुण आहे. कारण हा कार गोळा करताना सरकारला जेवढा खर्च करावा लागतो त्यापेक्षा जास्त उत्पन्न मिळते. हा कर ऑनलाईन पद्धतीने गोळा केला जातो. त्यामुळे सरकारला जास्त खर्च करावा लागत नाही.

४. गुंतागुंत आणि क्लिष्टता नाही.

हा कर भरताना फारसे कागदपत्रे गोळा करण्याची व ते जपून ठेवण्याची आवश्यकता नाही. कारण हा कर पूर्णपणे ऑनलाईन भरावयाचा असल्यामुळे या करात कोणत्याही प्रकारची गुंतागुंत व क्लिष्टता नाही. व्यापाऱ्यास व ग्राहकास हा कर भरणे अगदी सोपे आहे.

५. व्यवहारातील अपवादात्मक वस्तु सोडल्या तर देशातील संपूर्ण वस्तू व सेवांवर या करांची आकारणी केली जाते. त्यामुळे या करांपासून मिळणारे उत्पन्न जास्त आहे.

६. समानता:

प्रत्यक्ष कर हा करदेय क्षमतेवर आधारलेला असल्यामुळे काही ठराविक लोकच तो कर भरत असतात. परंतु वस्तु व सेवा कर हा देशातला प्रत्येक व्यक्ति भरत असतो जो वस्तू व सेवांचा उपभोग घेत असतो. त्यांची कर भरण्याची क्षमता असो वा नसो.

७. आर्थिक विकास:

वस्तु व सेवा कर हा एकमात्र अप्रत्यक्ष कर आहे ज्यात राज्य व केंद्र सरकारच्या एकूण १७ अप्रत्यक्ष करांचा समावेश केलेला आहे. त्यामुळे संपूर्ण देशभरात अप्रत्यक्ष कराच्या दरात एकसमानता आलेली आहे. त्यामुळे व्यापारी वर्गात व गुंतवणूकदार वर्गात एक प्रकारची भीती व संदेह जो निर्माण झालेला होता तो यामुळे कमी झालेला आहे. परिणामी देशांतर्गत व्यापार व गुंतवणूक वाढली एक प्रकारची प्रेरणाच मिळाली आहे. वस्तू व सेवांच्या किंमतीत समानता आल्यामुळे व त्या पूर्वीच्या तुलनेत कमी झाल्यामुळे समग्र मागणी वाढली आहे. त्यामुळे देशाच्या विकासाला चालना मिळाली आहे.

वस्तु व सेवा करांतील दोष:

१. प्रतिगामी कर:

जी. एस. टी. या करांमध्ये सर्वात मोठा दोष म्हणजे हा कर प्रतिगामी स्वरूपाचा आहे. कारण श्रीमंत व्यक्ति जेवढा कर भरतो तेवढाच कर गरीब व्यक्तीला भरावा लागतो. त्यामुळे जी. एस. टी. चा प्रतिकूल परिणाम श्रीमंतांपेक्षा गरिबांवर जास्त प्रमाणात होत आहे. त्यामुळे या कर रचनेमुळे देशातील गरीब हे जास्तच गरीब होत आहेत आणि श्रीमंत अधिक श्रीमंत होत आहेत. त्यामुळे आर्थिक विषमता प्रचंड वाढली आहे. देशातील वस्तू आणि सेवा करांपासून मिळणाऱ्या एकूण उत्पन्नापैकी अंदाजे ६५% तळाच्या ५०% लोकसंख्येकडून येते, तर फक्त ४% उत्पन्न वरच्या १०% लोकांकडून येते.

२. सॉफ्टवेअर खरेदीवरील खर्च वाढला

व्यावसायिकांना नेहमी अद्ययावत राहावे लागते. जी. एस. टी. कायदेशीर आई पोर्टल अद्ययावत आणि हिशोबासाठी महागडे सॉफ्टवेअर खरेदी करावे लागतात. असे सॉफ्टवेअर जास्त किंमतीची असल्यामुळे छोट्या व्यवसायीकांना ते परवडणारे नसतात. तरीही असे सॉफ्टवेअर खरेदी करावेच लागते त्यामुळे त्यांचा अगाऊ खर्च वाढतो.

३. जीएसईचे पालन न केल्यास अनेक छोट्या व्यावसायिकांना मोठा दंड भरावा लागतो.

४. छोट्या व्यावसायिकांचा खर्च वाढला

जी एस. टी. ने कर भरण्यासाठी आणि रिटर्न भरण्यासाठी कर तज्ञ व्यवसायिकांची नियुक्ती करावी लागते. त्यांच्यावरील खर्च हा आगाऊ खर्च असल्यामुळे एकूण उत्पादन खर्च वाढला आहे. त्यामुळे देशांतर्गत वसू व सेवांच्या किंमती वाढलेल्या आहेत.

गृहीतकृत्यांच्या पडताळणी :

जीएसटीमुळे सरकारच्या महसुलात वाढ झालेली आहे असे दिसून येते. परंतु त्याच प्रमाणे छोट्या व मध्यम दर्जाच्या व्यापारी वर्गाच्या नफ्यावर या कराचा नकारात्मक परिणाम झालेला आहे असे दिसून येते. याचे कारण जीएसटी जेव्हापासून देशात लागू झालेला आहे तेव्हापासून वस्तू व सेवांच्या किंमती मोठ्या प्रमाणात वाढलेल्या आहेत. याचे कारण जीएसटीमध्ये वर्षानुवर्ष वाढ होत असल्यामुळे देशात भाववाढ होत आहे. संशोधकाने वरीलप्रमाणे घेतलेले गृहीत कृत्य खरे ठरते.

निष्कर्ष:

वरीलप्रमाणे जीएसटीमधील काही दोष दूर करून गरिबांवर जास्त भार पडणार नाही यांची दक्षता घेऊन अंमलबजावणी केल्यास हा कर वरदानच ठरेल.

संदर्भ सूची :

1. वस्तू व सेवा कर एक दृष्टिक्षेप -वित्त विभाग, महाराष्ट्र शासन
2. www.Mahavat.gov.in <https://mr.wikipedia.org/wiki/>
3. <https://www.captainbiz.com/blogs/gst-information-in-marathi/>
4. https://cleartax-in.translate.google/s/gst-law-goods-and-services-tax?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=mr&_x_tr_hl=mr&_x_tr_pto=tc&_x_tr_hist=true
5. <https://www.lokmat.com/business/news/direct-tax-collection-increased-66-cent-a607/>

6. "What is GST? - Goods and Services Tax in India". Archived from the original on 1 October 2020. Retrieved 19 November 2020
7. "जीएसटी-अरूण जेटली" (इंग्लिश भाषेत).
8. जीएसटी सर्वासाठी- सतीश शेवाळकर
9. जी. एस. टी. वस्तू आणि सेवा कर कायदा- एक परिचय - लेखक : प्रा. प्रवीण कामथे, प्रा. मेघना पाटील (मुदिराज), साई ज्योति पब्लिकेशन, नागपूर.
10. <https://www.mahagst.gov.in/>
11. <https://www.iifl.com/mr/blogs/business-loan/gst-goods-and-service-tax>
12. केंद्रीय उत्पादन सीमा शुल्क मंडळ, नवी दिल्ली (वस्तू व सेवा करांबाबत वारंवार विचारले जाणारे प्रश्न)
13. माल और सेवा कर एक परिचय- केंद्रीय उत्पाद एवं सीमा शुल्क बोर्ड
14. Department of Goods and Services Tax, Government of Maharashtra, 2020-21
15. <https://pib.gov.in/PressReleaseIframePage.aspx?PRID=1609>
16. Press Information Bureau, Ministry of Finance, Posted On: 01 JAN 2020 3:43PM by PIB Delhi